

УДК 82-94:355.48(477.61+477.62)«2014/...»-055.2
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.16.53>

НАРОДЖЕНІ БУТИ ВОЇНАМИ: ДО ПИТАННЯ ЖІНОЧИХ ВОЄННИХ ЩОДЕННИКІВ

BORN TO BE WARRIORS: ON THE ISSUE OF WOMEN'S MILITARY DIARIES

Кулінська Я.І.,
orcid.org/0000-0002-8160-3203
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри україністики
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

У статті розглянуто воєнні щоденники 2014–2020 рр., авторські записи яких стосуються подій російсько-української неоголошеної війни. На матеріалі таких видань досліджено жанрову природу сучасного щоденника, його різновиди, суспільно-політичну значущість, естетичну цінність тощо. У роботі запропоновано умовний поділ на традиційні щоденники й на художньо-публіцистичні твори у видавничих серіях та під обкладинкою щоденників. Автори перших дотримуються усіх формальних ознак щоденникового жанру, адже зафіксована подія щойно відбулася, автор був її безпосереднім учасником чи очевидцем, оповідь ведеться від першої особи з граничною щирістю та відвертістю висловлювання, чітким календарним датуванням й зазначенням місця події (документальні свідчення). Характерними ознаками другої групи є потужне літературне начало, адже ці видання створені за правилами сюжетної побудови художнього твору, усі записи підпорядковані авторській ідеї, натомість ознаки щоденникового жанру наявні частково або відсутні узагалі. У матеріалі також проаналізовано особливості жіночих воєнних щоденників, сформульовано їхні характерні ознаки, функціональне використання, відмінності від чоловічих комбатанських текстів. Проаналізовано також типи нарації, використані авторами різних воєнних текстів, такі як наратор у першій особі «Я-нарація» (суб'єктивна оповідь) та розповідач у третій особі (об'єктивна оповідь). Поява таких різновидів щоденників та використання різних авторських наративних структур дають змогу створити новий кількарівневий щоденниковий текст, урізноманітнити його актуальними для сучасного суспільства концептами. Попри приналежність до окремих різновидів жанру, обидва щоденники є текстами пам'яті й документами часу, адже через своїх оповідачів засвідчують переламні події української новітньої історії.

Ключові слова: жанровий різновид, документальна література, художня інтерпретація, гендерний стереотип, щоденник-сповідь, метажанр.

The article examines the military diaries of 2014–2020, the author's records of which relate to the events of the Russian-Ukrainian undeclared war. The genre natures of the modern diary, its varieties, socio-political significance, aesthetic value, etc. are studied on the basis of such military publications. The paper proposes a conditional division into traditional diaries and artistic and journalistic works in publishing series and under the cover of diaries. The authors of the first adhere to all formal features of the diary genre – the recorded event has just taken place, the author was a direct participant or eyewitness, the story is told in the first person, with extreme sincerity and frankness, clear calendar dates and location (documentary evidence). Characteristic features of the second group are a strong literary beginning: these editions are

created according to the rules of plot construction of a work of art; all entries are subject to the author's idea, while features of the diary genre are partially or absent. The material also analyzes the features of women's military diaries, formulates their characteristics, functional use, differences from men's combat texts. The types of narration used by the authors of various military texts are also analyzed – the narrator in the first person "I-narrative" (subjective story) and the narrator in the third person (objective story). The appearance of such types of diaries and the use of different authorial narrative structures make it possible to create a new multi-level diary text, to diversify it with concepts relevant to modern society. But despite belonging to certain varieties of the genre, both diaries are texts of memory and documents of the time, because through their narrators they testify to the turning points of modern Ukrainian history.

Key words: genre variety, documentary literature, artistic interpretation, gender stereotype, diary-confession, meta-genre.

Постановка проблеми. Після переламних подій української новітньої історії, а саме Революції Гідності й російсько-української війни на Сході України, до активного суспільного вжитку повернулися деякі жанри, що останніми роками перебували на літературному узбіччі, серед них слід назвати щоденник. Потреба фіксувати пережите й для себе, й для історії загалом змусила українців вести нотатки й записи, часто спершу в соцмережах, згодом ці тексти вийшли друком книжками. Так, у вітчизняному книговиданні з'явився цілий прошарок воєнних щоденників, автори яких були безпосередніми учасниками чи очевидцями буремних подій. Такі видання потребують фахових літературознавчих досліджень, ретельного аналізу та систематизації, однак ця проблема досі належної уваги науковців не мала, хоча й згадувалась епізодично в окремих працях. До теми щоденникового жанру зверталися в літературознавчих студіях і ми [10; 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш ґрунтовні студії у вивченні щоденникового жанру припадають на другу половину ХХ ст., коли у журналі «Вопросы литературы» (1973 р.) і в «Литературной газете» (1975–1977 рр.) було проведено кілька дискусій, присвячених формуванню теорії жанру, зокрема дослідженню щоденникової природи, основних складових частин, естетичної цінності тощо. Однак одностайності науковців у питанні визначення щоденникового жанру й під час обговорень, й у пізніших студіях не було. Наприклад, Н. Банк вважала його самостійною одиницею і розмежовувала щоденники й мемуари [1, с. 21]; Л. Гінзбург у роботі «Про психологічну прозу» розглянула естетичні можливості документалістики й дійшла висновку щодо «проміжності» жанру [6]; А. Тартаковський визначав щоденник як рівноправний жанр мемуарної прози [18]; Д. Затонський характеризував його як особливу форму автобіографічного й мемуарного жанрів [7, с. 10]; Г. Мережинська наполягала на вивченні щоденника лише серед мемуарної літератури [13]; на думку Т. Бовсунівської, щоденник – це такий різновид автодокументаль-

ної прози, що містить вагомі ознаки мемуаристики [2, с. 435].

Різняться позиції щодо жанрового визначення щоденника серед сучасних літературознавців. Наприклад, О. Галич розглядає його серед мемуарів [5], М. Варикаша виводить генезу жанру з літератури *non fiction* [4, с. 66], а К. Танчин вважає повноцінним жанром документалістики разом із мемуарами, листами, записними книжками й нотатками [17].

Сам щоденник К. Танчин визначає як «жанровий різновид документальної прози; форму оповіді, що ведеться від першої особи у вигляді щоденних записів, від вузько документальних, завданням яких є фіксація поточних справ, до таких, які наближаються до змалювання літературного», [16, с. 15–16]. Таке формулювання ми вважаємо найприйнятнішим і застосовуватимемо його в роботі.

Слушною, на нашу думку, є заувага Н. Момот про те, що щоденник, вилучений із реальної історичної епохи, втрачає свої жанрові риси, а «щоденники ХХ ст. є зовсім іншими за стилем, змістом тощо» [14, с. 6]. Отже, дослідження генези щоденникового жанру та його чинних функцій науковцям слід провадити в історичній перспективі відповідно до загальних закономірностей літературного процесу [14, с. 6].

Водночас, попри популярність щоденника в сучасному суспільстві, об'єктом системних літературознавчих студій цей жанр, зокрема такий його різновид, як жіночі щоденники, досі не був, отже, дослідження є актуальним.

Постановка завдання. Метою нашої роботи є аналіз жіночих воєнних щоденників 2014–2020 рр., визначення та характеристика їхньої специфіки та функцій, оскільки вони розкривають предметно-тематичні, функціональні можливості жанру, а також дають змогу вирізнити нові аспекти для характеристики й типологізації літературного явища загалом.

Матеріалом для вивчення стали воєнні щоденники колишніх бійців ЗСУ В. Бурлакової «Життя P.S.» (2018 р.) та О. Чорної «Позивний «Кассандра». Літо-2015» (2019 р.), а також інші

твори про російсько-українську неоголошену війну на Сході України, зокрема повість Л. Орляк «Ти зробив усе, що зміг» (2017 р.), А. Шили «Жінка війни». За потреби залучатимемо інші армійські видання, такі як «Гловайський щоденник» Р. Зіненка, «Синдром «АТО». Нотатки «Айболіта»» В. Стеблюка.

Під час опрацювання текстів використовуємо історико-біографічний, порівняльно-типологічний, зіставний (щоб визначити текстову схожість чи відмінність, а також порівняти з іншими десятиліттями), структурно-нараторологічний (для побудови нарративних конструкцій різновидів жанру воєнного щоденника) методи, а також елементи герменевтичного методу, дискурс-аналізу тощо.

Виклад основного матеріалу. Як ми вже зазначали у наших попередніх дослідженнях, усі без винятку щоденники про Революцію Гідності та війну на Сході України, написані сучасними цивільними чи авторами-комбатантами, можна умовно поділити на власне щоденники, створені за всіма вимогами щоденникового жанру, й художньо-публіцистичні твори під виглядом щоденників [10; 11]. Підпадають під таку класифікацію і щоденники, чікими авторками є жінки, колишні комбатантки.

«Життя Р.С.» санінструктора 2-го взводу 1-ї роти 1-го батальйону 93-ї ОМБР за документами (бо перелік можливих жіночих посад в українській армії вкрай обмежений) і просто звичайного бійця в реальному житті В. Бурлакової створений після загибелі її цивільного чоловіка й побратима Анатолія Гаркавенка за позивним «Морячок». «Усі ці записи – чи то мій щоденник, чи то мої листи до нього. Спочатку я писала пости у соцмережі. Перші шість дописів – саме звідки. Все, що написала потім – шкрябала олівцем у блокноті, сидячи в окопі. Строчила на ноутбучі у військових шпиталях. Набирала на телефоні на цвинтарі. І так – 40 днів...» [3, с. 9].

Більшість записів В. Бурлакової – це розповідь жінки про її життя після загибелі коханого й побратима. Початком ведення нотаток стало 30 січня 2016 р., день смерті, коли Анатолій підірвався на розтяжці у зеленці, а життя Лери поділилося на «до» та «після», цього дня зафіксовані навіть години тих чи інших розмов. Потому записи здійснюються регулярно й у реальному часі, одразу після пережитого, коли авторка оповідає про звичне життя батальйону («Я – боєць») й про особисте («Я – жінка»), зокрема нотатки про морг, доправлення тіла «Морячка» до родини на Франківщину, похорон, жалобу.

Одночасно з такими приватними нотатками у щоденнику є цілий пласт інших, де нараторка розкриває громадянську позицію свою й Анатолія, а також інших армійців, що зі зброєю в руках добровольцями пішли боронити Схід України («Я – громадянин і патріот»): «ми захищаємо не штабних полковників, не цукерні біля метро, не в'язниці, за ґратами яких сидять вже сотні наших побратимів і не будинки тих, хто втік від війни <...> А вже просочену кров'ю найкращих землю Донбасу. Напівказкову українську землю, де сьогодні вчорашні ченці чистять зброю, де обгорілі стіни підвалів прикрашають вишиваними рушниками <...> Землю, до якої притискаються під «Градами», беззвучно промовляючи самими лише губами молитву: «І розчинюся в тобі, і житиму вічно, свята Україно, могутня й соборна» [3, с. 6]. У цьому контексті В. Бурлакова порушує цілу низку гострих проблем, наприклад, подвійні стандарти суспільства й армії: «я все знаю... Знаю, що ця війна багатьом незрозуміла. Знаю, що на ній наживаються. Знаю, що ворогів безліч в і тилу. Знаю, як крадуть, брешуть і підставляють. Знаю це навіть на прикладі власної бригади, «штабні герої» якої – імовірно, за вказівкою згори – фальсифікують документи, наплюють пам'ять загиблих, принижують поранених і свідомо применшують кількість бойових втрат» [3, с. 5]; суспільний поділ на фронтовиків і міщан, тих, «хто 18 лютого 2014 року потягував капучіно в кийвських кав'ярнях» [3, с. 7]; алкоголізм в армії; непрофесійну логістику українського війська і, як наслідок, невчасне забезпечення бійців продуктами, обмундируванням, зброєю; відсутність у сучасному війську посад для жінок-військовослужбовців, зрештою, виживання жінок у чоловічому колективі: «вже збираюся спати, але в гості зненацька зазирає Рома. Він знову п'яний. Сідає поряд. Щось бельоче. Намагається залицятися. Те, що відбувається, просто не вкладається в мене в голову – і я, здається, то розгублено мовчу, то просто вкотре прошу його піти геть. Рома не погоджується. – Я люблю тебе, – зрештою гикає воїн. Це звучить настільки дико, що я просто плюю йому в обличчя. Він б'є мене у відповідь. Один удар навідмаш. Другий. Третій. Розбиті губи...» [3, с. 41].

Разом із хронологічним викладом подій через авторські записи є у щоденнику В. Бурлакової точкові флешбеки з минулого, а саме ахронологічний виклад фактів і ситуацій з пережитого. Йдеться про приватні спогади, такі як Майдан і рішення йти на війну, знайомство з Анатолієм і розгортання стосунків від просто дружніх до глибших,

святкування дня народження Морячка і 25 причин, чому він найкращий. Такі вкраплення мемуарів до подій сучасності засвідчують слухність думки Т. Бовсунівської, яка писала про ознаки мемуаристики у щоденниковій прозі [2, с. 435], а образ Анатолія, що створюється в уяві реципієнта зі слів Лери, цілком можна вважати репродуктивним, що реконструюється за згадками [2, с. 438].

У «Житті P.S.», окрім власне авторського тексту-розповіді, є й фрагменти з ділового щоденника (переважно із записами Лери, хоча є кілька жартівливих і від Анатолія), й цілий розділ загальних та особистих світлин – усе разом засвідчує пов'язаність сучасного щоденника з нон-фікшн-літературою.

Загалом у тексті В. Бурлакової дотримані усі формальні правила щоденникового жанру, адже записи щоденні, регулярні, мають обов'язкові датування й прив'язку до локації, оповідь ведеться винятково від першої особи, сама розповідь максимально щира, має великий відсоток інтимності та стосується лише двох, а саме авторки-нараторки і її полеглого коханого-побратима. З огляду на функціональність щоденника «Життя P.S.» – це зразок щоденника-сповіді (за В. Оскоцьким [16]) з єдиною функцією щоденника, а саме психотерапевтичною, власне, цього не приховує і сама авторка: «Сьогодні приходив Семен Глузман. Порадив не слухати нікого. Не вивертати себе навиворіт ані перед ним, ані перед мамою, ані перед будь-яким іншим. І – писати, якщо пишеться...» [3, с. 74].

За емоційною складовою частиною (силою почуттів, серед яких переважають любов і біль втрати) щоденник В. Бурлакової найбільш схожий із повістю Л. Орляк «Ти зробив усе, що зміг». Її теж можна умовно назвати «Життям P.S.», бо це розповідь матері про сина після його загибелі поблизу Дебальцевого: Сашко із найбільш мирною у світ професією кухаря-кондитера не став ховатися від повістки і пішов у військкомат, бо Україна для нього була не просто назвою: «Я повинен, мамо. Я військовозобов'язаний. Я присягав на вірність Україні...» [15, с. 8]. Оцей пронизливий біль втрати, що не дає спокою душі, змусив обох авторок узятися за перо, бо на сторінках їхніх книжок і Сашко, і Анатолій Гаркавенко знову живі.

Армійський щоденник О. Чорної «Позивний «Кассандра». Літо-2015» – це розповідь авторки про її участь у російсько-українській війні спершу як добровольця-волонтера, згодом повноцінного арміяця з досвідом виконання бойових завдань. Як і В. Бурлакова, вона пише й про труднощі, з якими жінка стикається у війську:

«Загалом, я намагаюся спричиняти мінімальний дискомфорт своєю присутністю. Найвищим досягненням вважаю те, що на мене припиняють звертати увагу й розмовляють зі мною на рівних. Я ніколи не думала про те, що у нас у країні, не на Близькому Сході чи в Африці, а у нас, в Україні, буде настільки сувора дискримінація за статевою ознакою. І це все в тій же системі, де жінки можуть вкладати асфальт і бути прокурорами, лікарями й депутатами... (переклад мій. – Я. К.) [19, с. 131], й загалом про проблеми, з якими стикнулося українське військо у 2014 р. та за яких критичних умов формувалося. Однак частина тексту присвячена побратимам, більшість яких загинула. Таким чином, про полеглих героїв читач дізнається лише зі сторінок воєнного щоденника О. Чорної.

«Позивний «Кассандра». Літо-2015» має синтетичну, еkleктичну побудову. Усі події, про які йдеться в тексті, щоденні, датовані, також зазначена локація бійця (данина щоденниковому жанру). Хронологічно авторкою охоплено 4 місяці, період червень-вересень 2015 р. Зазначений день починається авторським розлогим записом про ту чи іншу подію, а також думками, міркуваннями тощо. Далі на головний запис із вказівкою дати нанизуються різні фрагменти-історії, що трапилися з різними бійцями у різних місяцях передової саме цього дня. Їхня кількість у кожній дати різна. Наприклад, 3 червня 2015 р. – найдовший день, структурно він складається із 17 історій-епізодів, а 4 червня – лише з одного, присвяченого пам'яті бійця Кулі, капітана Андрія Кулеші.

Слід зазначити, що така гібридна композиція щоденника (поєднання щоденникових жанрових ознак і художньо-публіцистичного викладу) – нині єдина серед масиву усіх воєнних щоденників.

Щоденники В. Бурлакової та О. Чорної різняться й оповідною манерою. У «Житті P.S.» усе вказує на згусток болю: рваний і тривожний темпоритм, порушення логічно-наслідкових зв'язків та хронології розповіді, суб'єктивна оповідь «Я-наратор», переважання емоцій та переживань над об'єктивним, загальним. У «Позивному «Кассандра»...» розповідь виважена, логічно вмотивована, хронологічно правильна, оповідь змішана – від першої та третьої осіб, однак переважає об'єктивне зображення дійсності.

Водночас тексти обох жіночих щоденників відрізняються від аналогічних армійських видань, авторами яких чоловіки-бійці («Іловайський щоденник» Р. Зіненка, «Синдром АТО. Нотатки «Айболіта»» В. Стеблюка тощо). Передусім вони різняться емоційністю стилю (проявляється

на сюжетно-композиційному рівні через «нелінійну» побудову сюжету, на рівні персонажів через експресивність характеротворення, навіть на мовному рівні через відповідні синтаксичні конструкції). Характерними для жіночого прозописма є також фрагментарність оповіді, поглиблений авторський психологізм у розкритті образів, увага до деталей тощо. Окрім цього, у жіночих щоденниках майже немає описів батальних сутичок, аналітики спецоперацій, істотно менше критичних зауважень щодо роботи Генштабу, центральної влади, натуралістичних зображень поранень тощо. На мовному рівні відсутні суржикове мовлення, використання обсценної лексики, жартів «із перцем» тощо.

Висновки. Під час російсько-української війни щоденник став одним із найпопулярніших жанрів, яким послуговуються і автори-початківці,

і відомі письменники. Так, у книговиданні почали з'являтися цілі серії «Воєнних щоденників», тексти яких умовно можна поділити на власне щоденники з дотриманням усіх ознак жанру та художньо-публіцистичні твори у формі щоденників, створених більше за правилами сюжетних художніх творів.

Розглянувши «Життя P.S.» В. Бурлакової та «Позивний «Кассандра». Літо-2015» О. Чорної, можемо говорити про появу жіночих воєнних щоденників, оскільки вони мають низку характерних ознак, що відрізняють їх від інших аналогічних видань.

Нині ще зарано формулювати остаточні позиції щодо генези та перспектив сучасного щоденникового жанру, однак уже зараз можемо говорити про факт його інтенсивного розвитку та появу нових форм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Банк Н. Нить времени. Москва : Советский писатель, 1978. 245 с.
2. Бовсунівська Т. Основи теорії літературних жанрів : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 519 с.
3. Бурлакова В. Життя P.S. Київ : Софія-А, 2018. 207 с.
4. Варикаша М. Гендерний дискурс у літературі non-fiction : монографія. Донецьк : ЛАНДОН–XXI, 2013. 212 с.
5. Галич О. Щоденник – мемуарний жанр. *Таїни художнього тексту*. URL: <https://ukrtext.dp.ua/index.php/UTEXT/article/view/104/99> (дата звернення: 18.05.2021).
6. Гинзбург Л. О психологической прозе / подг. текста С. Путилов. Москва : INTRADA, 1999. 415 с.
7. Затонский Д. Сцепление жанров (место автобиографии, мемуаров, дневника в становлении и жизни современного романа). *Жанровое своеобразие прозы Запада*. Киев : Научная мысль, 1989. 272 с.
8. Зіненко Р. Іловайський щоденник. Харків : Фоліо, 2017. 280 с.
9. Коваленко К. Типи нараторів і види нарації у прозових творах (на матеріалі повістей «Моє життя», «Розповідь невідомої людини» А.П. Чехова). URL: http://elib.umsa.edu.ua/jspui/bitstream/umsa/6433/1/Туру_naratoriv_i_vydy_naratsii.pdf (дата звернення: 20.05.2021).
10. Кулінська Я. Воєнний щоденник як популярний жанр сучасної мілітарної літератури. *KELM*. Lublin : Instytut Spraw Administracji Publicznej, 2020. № 7 (35).
11. Кулінська Я. Сучасні воєнні щоденники форма самовираження чи текст пам'яті. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2020. № 46. Т. 3. С. 78–82.
12. Матвеева О. Жанрова специфіка літературного щоденника. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. 2010. Вип. 17. С. 41–47.
13. Мережинська Г. Деякі підсумки вивчення мемуарно-автобіографічної прози. *Радянське літературознавство*. 1986. № 10. С. 43–50.
14. Момот Н. Щоденник Т. Шевченка як творчо-психологічний та жанровий феномен : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01. Кіровоград, 2006. 15 с.
15. Орляк Л. Ти зробив усе, що зміг. Тернопіль : Джура, 2017. 88 с.
16. Оскоцкий В. Писательские дневники: жанровое своеобразие и функциональное многообразие (из истории русской послеоктябрьской литературы). *Literatura I komunikacja*. Lublin, 1988. С. 143–165.
17. Танчин К. Щоденник як форма самовираження письменника : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.06. Тернопіль, 2005. 20 с.
18. Тартаковский А. Русская мемуаристика XVIII – первой половины XIX вв.: от рукописи к книге. Москва : Наука, 1991. 286 с.
19. Чорна О. Позивний «Кассандра». Літо-2015. Київ : Видавець Марко Мельник, 2019. 382 с.
20. Шила А. Жінка війни. Харків : Фоліо, 2018. 316 с.